

Värmskogs kyrka invigdes 1763. Efter en vålded 1799 återuppfördes kyrkan 1802.

VÄRMSKOGS KYRKOGRÅRDAR

Värmskog 1:30, Gamla kyrkplatsen.
Värmskogs Prästbol 1:37, Värmskogs kyrkogård.

ALLMÄN BESKRIVNING OCH HISTORIK

.....
Värmskogs befolkningstal:

1805: 1271
1900: 1539
1995: 725
2011: 626

Gravskick och antal begravningar: Värmskogs kyrkogård har kistgravar, urngravar och en minneslund. De senaste åren har omkring 11 gravsättningar skett per år.

Värmskogs gamla kyrkplats storlek: ca 2 200 m².

Värmskogs kyrkogårds storlek: ca 11 800 m², varav ca 8 600 m² är gravmark.
.....

Värmskogs socken består av strand- och dalbygder kring flera sjöar och vattendrag, omgivna av kuperade skogsmarker. Församlingen har medeltida ursprung och ortnamnet Värmskog (1398 *Vermilscoger*) betyder "skogsbygden kring sjön Värmeln".¹

Församlingen var till 1992 annexförsamling i pastoratet "Stavnäs och Värmskog" som även omfattade Glava församling till 1 maj 1875, Högeruds församling från 1646, Brunskogs församling till 25 februari 1621 och Boda församling mellan 28 januari 1616 och 25 februari 1621. Från 1992 ingår församlingen i Grums pastorat.²

¹ www.ne.se

² www.ne.se

Värmeln är den största av sjöarna i socknen. Den är nära fyra mil lång och delas in i Stora och Lilla Värmeln, som förbinds genom Värmskogssundet, strax öster om Värmskogs kyrka. I sundet fanns en tidig färjeförbindelse för resande mellan Grums och Fjöle, och 1936 ersattes färjan av en bro. Sjöfarten på Värmeln har varit betydelsefull och i Värmskog fanns en brygga för passagerartrafik mot Edane fram till 1933.³

Bygden kring kyrkan har varit stadigvarande bebodd sedan järnåldern. Vid trevägs-korsningen intill kyrkogården finns en fem meter hög gravhög som vittnar om ett tidigare järnåldersgravfält. När landsvägen byggdes söder om gravhögen år 1909 påträffades forngravar och rester av lerkrukor. Vid sekelskiftet 1900 kunde man även urskilja flera gravkullar norr om högen.⁴ Det är vanligt att tidiga kristna kyrkor byggdes nära gamla kultplatser och här vid Värmelns strand återfinns en gammal kyrkplats med grunder efter en 1200-talskyrka och en 1600-talskyrka. Klocktornet stod på den intilliggande gravhögen som därav kallas klockkullen. 1763 invigdes nuvarande kyrka som efter en vålded 1799 återuppfördes 1802. I samband med 1800-talets koleraepidemi, iordningställdes en särskild begravningsplats 1,5 km nordost om kyrkan. Den invigdes 30 oktober 1857 och restaurerades 1951, då ett granitkors med namnen på de sex begravda restes på platsen.⁵

I Värmskog har ingen tätortsbildning uppstått, men området kring kyrkan har varit socknens centrum vad gäller administration och kommunikation. Prästgården Prästbol norr om kyrkan, omnämns redan i 1540 års jordebok, och i sitt nuvarande utförande härrör den från 1700-talet.⁶ Enligt traditionen tros en ringformad stenmur invid vägen vara grunden efter en medeltida prästgård, men det är inte belagt. Kapellansboställe inrättades år 1691 i S:a Haltersbol, Stavnäs. Haltersbol utbyttes mot Karsbol i Värmskog vilket var prästgård under åren 1872-1934.⁷ 1934 byggdes en ny prästgård strax väster om Prästbol, vilken numera är i privat ägo. Norr om kyrkan ligger sockenstugan. Den är från 1700-talet men ombyggdes delvis 1892. Efter en renovering 1952 invigdes den till församlingshem. Sedan denna tid har Svenska Turistföreningens vandrarhem inrymts på andra våningen och i de tillhörande s.k. kyrkstugorna.⁸ Norr om sockenstugan och kyrkan finns den f.d. poststationen, vilken numera inrymmer församlingens barnverksamhet. Vid en renovering 1948 påträffade man här ett fragment från en bildsten med ett inristat griphuvud. Det är inte känt vilken funktion stenen har haft och det råder osäkerhet om dess datering. Riksantikvarieämbetet daterade den till 1000-talet e Kr när den hittades, men i dag anses den ha tillkommit långt senare, kanske först på 1600- eller 1700-talet.⁹ Stenen förvaras i kyrkans vapenhus. Bildstenens grip utgör motiv för Värmskogs sockenvapen från 1951, vilket finns uppsatt ovan kyrkans port. Gripen omges av tre kryckkors – symboler för de tre kyrkorna som avlöst varandra på platsen.¹⁰

Komminister John Engvall tjänstgjorde i Värmskog åren 1947-1968 och var mycket historieintresserad och engagerad i hembygdsarbete. Han var initiativtagare till Värmskogs Fornminnes- och Hembygdsförening som bildades 1950, där han innehade ordförandeposten fram till 1972. Värmskogs hembygdsförening har i dag sex hembygds-

³ Wettergren 1991.

⁴ Wettergren 1991.

⁵ Erixon 1962-64.

⁶ Wettergren 1991.

⁷ Stake 1916.

⁸ Erixon 1962-64.

⁹ Wettergren 1991.

¹⁰ Värmskogs fornminnes- och hembygdsförening, Sevärdheter i Värmskog, Värmlands Museum.

gårdar.¹¹ Under 1950-talet rådde en omfattande aktivitet inom församlinglivet och hembygdsrörelsen. Vid den gamla kyrkplatsen utfördes arkeologiska utgrävningar och därefter invigdes området som gudstjänstplats. Församlingens byggnader restaurerades och kyrkogården omlades. Jämnäsets kolerakyrkogård iordningställdes och försågs med ett minnesmärke. Ett antal "kyrkstugor" flyttades till platsen norr om sockenstugan genom komminister John Engvall och hans hustru Anna-Lisas försorg. De inrättades som gäststugor för att disponeras av vandrарhemmet, där hustrun var föreståndarinna. Man föreställde sig att en s.k. båtstad med övernattningsstugor funnits nedanför gamla kyrkplatsen, där långväga gudstjänstbesökare lagt till när de kom resandes sjövägen. Denna sorts "kyrkstad" fanns i åtanke när gäststugorna hämtades till vandrарhemmet.¹² Under 1950-talet restaurerades även ett antal byggnader för att användas som församlingshem och kapell runt om i socknen. Längst i norr finns Rombottens f.d. skola, invigt som kapell 1955 och numera i privat ägo. Norr om kyrkan ligger Karsbols f.d. skola, invigt som kapell 1955 och numera överlåten till Karsbols skolhusförening. I östra Värmskog ligger soldattorpet Stora Skärnäs, även kallat Thorgeirs kapell, invigt som församlingshem och hembygdsgård 1957.¹³ I samband med restaureringen restes en minnessten över rotens alla soldater. Den siste soldaten som bodde här var Per Nilsson Stor (1851-1927). Fastigheten ägs av hembygdsföreningen och här ordnas fortfarande gudstjänster sommardag.¹⁴

I Värmskog har jordbruk och skogsbruk varit en basnäring. Bergsbruk skapade sysselsättning under perioden 1800-1909. Silvergruvor fanns i Vegerbol, Karlsbol, S:a Gärdsjön, Näs och Rommenäs. En silverhytta med stampanläggning och valsverk var belägen vid Rolfsbolsbäcken. Gruvkontor och gruvförvaltarbostad fanns vid Vegerbols silvergruvor. Här fanns även två sågverk och en mindre kvarnrörelse. Koppargruvor fanns i Grinsbol, Högen och Norra Gärdsjön. Kvarndrift har även varit en gammal industri i bygden. Skogsbruket var betydelsefullt då det försåg pappersbruken och sågverksrörelser med timmer, vilket flottades över vattendragen. Den första handelsboden öppnade i Prästbol år 1850 och affärer öppnade därefter i Högen, Degerbyn, Vegerbol och Norra Gärdsjön. I Björnebol fanns både en konsumaffär och en privat affär. I Jonsbol ska också en affär ha funnits.¹⁵ Den svenska telefonindustrins grundare, Lars Magnus Ericsson (1846-1926), föddes i Nordtomta i Vegerbols by, vilket i dag är hembygds- och minnesgård. L.M. Ericsson lämnade dock Värmskog i unga år och var verksam i Stockholm. Han lär ha sagt – namnlös har jag kommit till världen, och namnlös vill jag gå bort. På Botkyrka kyrkogård, söder om Stockholm, finns således hans gravplats utan gravsten.¹⁶ Men på klockkullen intill Värmskogs kyrka och kyrkogård restes år 1946 en minnessten över bygdens son.

Värmskogs kyrkoanläggning består av; kyrka från 1763, kyrkogård och minneslund. Hedvigs kapell/den s.k. vintergraven från 1811-1812, Hagbergs gravkor från 1817, personalbyggnad med garage från 1987 samt ett förråd från 1989, sockenstuga uppförd under 1700-talet men om- och tillbyggd 1892, en äldre ekonomibyggnad, tillika f.d. kyrkstall/f.d. trossbod, vandrарhemmets receptionsbyggnad från 1994 samt tre äldre gäststugor flyttade till platsen. Gäststugor är även inrymda i f.d. kyrkstallarna och dusch- och tvättutrymme inryms i en f.d. arkivbyggnad.

¹¹ www.hembygd.se/varmskog/historik/

¹² Erixon 1962-64.

¹³ Erixon 1962-64.

¹⁴ www.hembygd.se/varmskog/byggnader/stortorpet

¹⁵ Olsson 2005 samt uppgift från Bengt Fröling.

¹⁶ Olsson 2005.

Värmskogs gamla kyrkplats invid Värmeln markeras av ett monumentalt träkors.

VÄRMSKOGS GAMLA KYRKPLATS

DEN GAMLA KYRKPLATSENS HISTORIK

Värmskogs församling är medeltida och vid den utgrävning som utfördes av Riksantikvarieämbetet år 1947, bekräftades traditionen om läget för Värmskogs gamla kyrkplats.¹⁷ Strax sydväst om nuvarande kyrkan, invid Värmeln strand, blottades grundstenarna till två äldre träkyrkor. Kyrkoherden Bjarne Lundgren tog initiativ till utgrävningen och syftet var att fastställa gränserna för att i framtiden iordningställa platsen. Innan arbetet företogs fanns här en upplagsplats åt en såg och ett grustag. Genom platsen gick en väg ned mot sågen i öster.¹⁸ I samband med utgrävningarna fann man också rester av en kyrkogårdsmur samt några mindre gravvårdar av sten.

Den äldsta träkyrkan har sannolikt uppförts under äldre medeltid och bestått av ett rektangulärt långhus och smalare rakslutet kor. En del menar att Värmskogs kyrka skulle vara den äldsta i Värmland, vilket är svårt att bekräfta. Professor Armin Tuulse som ledde utgrävningarna skriver i sin redogörelse, att man utifrån ortens centrala läge, åtminstone kan anta att det är en av de äldsta kyrkorna i landskapet. Kyrkan daterades till **1200-talet**. Enligt en uppgift skulle kyrkans altartavla varit försedd med årtalet 1353. Kyrkan revs under 1600-talet i samband med att en ny träkyrka uppfördes strax intill. Timret återanvändes till manbyggnaden på gården Strand. Byggnaden brann ned, så några andra rester av kyrkan än grunden finns inte.¹⁹

¹⁷ I Stake skriver om detta i Värmskogs socken i äldre och nyare tider, 1916.

¹⁸ Redogörelse över utgrävningar, Armin Tuulse 27.9.1947, Värmlands Museum.

¹⁹ Redogörelse över utgrävningar, Armin Tuulse 27.9.1947, Värmlands Museum.

1600-talets kyrka bestod av ett rektangulärt långhus med tresidigt avslutat korparti. Man tror att kyrkan uppfördes under 1650-talet eftersom en besiktning från 1756 uppger att kyrkan då stått i omkring hundra år. Vid utgrävningen 1947 påträffades två gravar under kyrkans golv. Den ena var plundrad och den andra innehöll ett mansskelett.²⁰

1734 anlades den gamla kyrkplatsens mur enligt ett sockenstämmoprotokoll. Ingen av de båda kyrkorna på platsen hade torn, och man tror att klockstaplar istället har varit placerade på klockkullen. Enligt uppgift uppfördes en klockstapel på gravkullen år **1689**. 1722 angavs den vara förfallen och **1727** uppfördes en ny klockstapel, vilken sen förnyades **1751**. **1760-62** uppfördes nuvarande kyrka och i samband med det revs 1689 års kyrka liksom kyrkogårdsmuren.²¹ Efter det uppsattes ett trästaket kring den gamla gravplatsen. En karta från **1772** visar att den gamla begravningsplatsen utvidgats österut om den mur som påträffades vid utgrävningarna. Muntliga källor har angett att en gravplats fanns långt österut, på det område som sågen nyttjade, som ännu sköttes i **slutet av 1800-talet**. Muntliga källor har också berättat att uppgången till kyrkogården från sjön varit betydligt längre österut inne på sågens upplagsplats. Där fanns förr en "båtstad", där båtarna i skydd av en liten utskjutande udde lade till. Här fanns en grind i trästaketet omkring gamla kyrkogården och en väg till kyrkan. Denna "båtstad" användes ända tills sågen gjorde en utfyllnad framför den.²²

Under **1800-talets andra hälft** fanns en kalkugn i strandslutningen. Vid den arkeologiska utgrävningen fann man resterna från ugnen och i närheten fanns också lösa stenar som delvis var ordnade som trappsteg. Professor Armin Tuulse, som ledde utgrävningarna, hade en teori om att det varit en trappa för resande som kommit sjövägen och att kalkugnen byggts med stenar från trappan. Vid utgrävningarna fann man även grunden efter ett sockenmagasin som legat väster om 1600-talskyrkan.²³ Sockenmagasinet hade kullerstensgolv och revs år **1880**. Det ska då ha ersatts med en bod längre ned på stranden, placerad söder om medeltidskyrkans grund. Sjöboden användes för förvaring av varor som fraktades med ångbåten som trafikerade Värmeln mellan Edane och Borgvik. Det uppges ha rivits några år innan utgrävningarna företogs, men två hörnstenar finns bevarade.²⁴

1947-48 planerades och restaurerades den gamla kyrkplatsen. Marken jämnades till och de gamla stenmurarna markerades. Lämningarna efter den sekundära kalkugnen togs bort och ersattes av en rekonstruerad trappa. Ett trästaket sattes upp som omgärdning. Vid ingången till platsen ordnades en orienteringstavla gjord efter professor Armin Tuulses förslag. Värmskogs restaurerade gamla kyrkplats invigdes som gudstjänstplats den 15 maj **1949** av biskop Arvid Runestam.

1992 utbyttes träkorset som var rötskadat. Det nya korset tillverkades av John-Erik Deland, Näs. Omkring år **2000** planerade man att anlägga en minneslund vid platsen för det gamla sågverket i öster. Vissa markarbeten genomfördes, bland annat togs sågens gamla kaj bort och strandlinjen återställdes. Dock ändrades planerna och minneslunden fick istället sin placering inom Värmskogs kyrkogård.²⁵

²⁰ Redogörelse över utgrävningar, Armin Tuulse 27.9.1947, Värmlands Museum.

²¹ Värmskogs kyrkor: vägledning 1983.

²² Brev till Riksantikvarieämbetet från komminister John Engvall 19.1.1950, Värmlands Museum.

²³ Redogörelse över utgrävningar, Armin Tuulse 27.9.1947, Värmlands Museum.

²⁴ Brev till Riksantikvarieämbetet från komminister John Engvall 19.1.1950, Värmlands Museum.

²⁵ Uppgift från Bengt Fröling.

Tre små gravvårdar med ålderdomlig form är placerade söder om medeltidskyrkans grund. Vården till höger har en bearbetad form likt gavelstenen till en romansk gravkista.

Norr om landsvägen ligger en forntida gravhög, den s.k. klockkullen. Här restes en minnessten över L. M. Eriksson år 1946.

Vid Värmeln's strand finns grunderna efter en 1200-talskyrka och en 1600-talskyrka.

DEN GAMLA KYRKPLATSEN I DAG

Den gamla kyrkplatsen liksom klockkullen och en äldre begravningsplats i ängen norr om kullen är i dag klassade som fornlämningsområden. Platsen karaktäriseras av ett vackert landskap med öppna klippta gräsytor, utsikten mot Värmeln och monumentala minnesmärken från olika tider i Värmskogs bygdehistoria.

Kyrkplatsen ligger direkt söder om landsvägen och markeras av ett högre träkorset. Mot vägen finns ett staket i form av stenstolpar förbundna med kätting. Entrén utgörs av en s.k. solgrind av järn. Vid ingången finns en liggande stenhäll försedd med en orienteringstavla av brons som visar kyrkogrunderna och resterna av en kyrkogårdsmur i öster. Närmare stranden i sydöst ligger stenar som man tror är rester efter en stenmur mot sjösidan.²⁶ På området finns två fasta bänkar med järnstativ och grön träsits. Framför träkorset finns två fasta bänkar med stenplintar och träsits. De två kyrkogrunderna är markerade och kompletterade med stenar och kyrkogolven är markerade med en grusyta. Lämningarna efter kyrkogårdsmuren i öster är likaså markerad och kompletterad med stenar. Söder om medeltidskyrkan har tre små enkla gravvårdar av granit placerats. Vårdarna är ca 30 cm höga och har en ålderdomlig utformning. En vård har en bearbetad form vilket bildar ett huvud av nästan rund form. De andra två är rektangulära stenskvivor. Enligt Armin Tuulse som ledde utgrävningarna, utgör den en reducerad avbildning av gavelstenen till en romansk gravkista. Den romanska stilen uppstod vid 900-talets mitt och varade till 1100-talets slut. Sådana upptill rundade gavelhällar uppges vara kända i Skåne, Småland, Danmark och Norge. I Skåne ska dock den typen av stenar ha använts ännu under 1800-talets början. Gravvårdarna har därmed varit svårdaterade.

²⁶ Brev till Riksantikvarieämbetet från komminister John Engvall 19.1.1950, Värmlands Museum.

Söder om kyrkogrunderna finns två större grundstenar efter en tidigare sjöbod. I slänten mot vattnet finns den rekonstruerade trappan som minner om en tidigare kyrkväg över sjön. Som tidigare nämnts har det genom muntliga källor framkommit att en trappa från sjön troligen låg längre österut.

Norr om landsvägen ligger en forntida gravhög, den s.k. klockkullen, som kröns av L.M. Ericssons minnessten från 1946. Marken består till största del av klippt gräsmatta och en smal grusgång leder upp till minnesstenen. Här står även två fasta bänkar med stenplintar och träsisits. På kullens östra sida växer några tallar och några mindre granar. På kullens baksida mot väster växer gles blandskog. Från kullen ges en vacker vy mot gamla kyrkplatsen, dagens kyrkoanläggning samt mot Prästbol, den gamla prästgården. Ängen norr om klockkullen är en äldre begravningsplats som i dag tillhör Prästbols fastighet.

Orienteringstavla i brons visar grunderna efter 1200-talskyrkan, 1600-talskyrkan, mur i öster och landsvägen i norr.

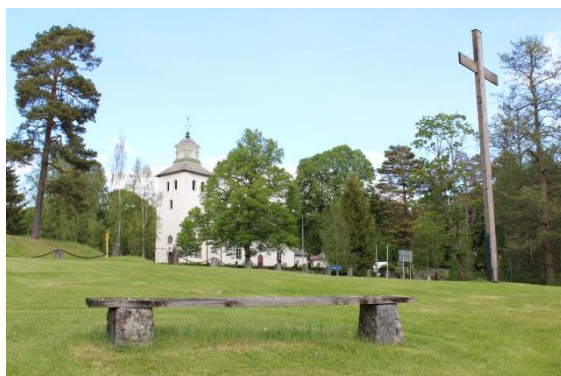
Två grundstenar efter en sjöbod finns på platsen.

I slänten mot stranden finns en rekonstruerad trappa som minner om en äldre resväg över sjön.

Rester av en kyrkogårdsmur i öster.

Mellan korset och sjön finns två fasta bänkar med stenplintar och träsisits.

Invid kyrkogrunderna finns två fasta bänkar med svart järnstativ och grön träsisits.

LAGSKYDD

Den gamla kyrkplatsen i Värmskog är klassad som en fast fornlämning vilken av Riksantikvarieämbetet beskrivs som en ödekyrkogård. Fornlämningar är spår efter varaktigt övergiven mänsklig verksamhet och skyddas av kulturmiljölagen (1988:950). Lagskyddet gäller även för markområdet runt lämningen, och områdets storlek beror på fornlämningens betydelse och karaktär.

Kulturmiljölagens 2 kap 6 § anger att det är förbjudet att rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning. Tillstånd ges i vissa fall och handläggs av Samhällsbyggnadsenheten, Länsstyrelsen.

Området Värmskogs kyrka - Prästbol är utpekat som kulturhistoriskt värdefull miljö i Länsstyrelsens regionala kulturmiljöprogram och finns även upptagen i Grums kommuns kulturmiljöprogram. Området omfattas av områdesbestämmelser till skydd av kulturvärdena vilket regleras av plan- och bygglagens 4 kapitel.

ATT SÄRSKILT TÄNKA PÅ I FÖRVALTNING OCH ANVÄNDNING AV DEN GAMLA KYRKPLATSEN

- Vid Värmskogs kyrka finns ett kulturhistoriskt intressant sockencentrum med lång historisk kontinuitet. Landskapet är tilltalande med vacker vy mot sjön och tydliga minnesmärken samt bebyggelse från olika tider. Den gamla kyrkplatsen är ett besöksmål som fordrar regelbunden tillsyn.
- Området kring den gamla kyrkplatsen och klockkullen är ett fornlämningsområde. För skötsel av fornlämningsområdet se kapitlet *Vård och underhåll*.
- Marken ska hållas öppen liksom siktlinjen mot sjön. De gamla kyrkornas grundplaner ska bevaras synliga, liksom rest av mur i öster samt trappa i slänten mot sjön. Var uppmärksam så att stenarna som finns i marken, däribland tre små gravvårdar, inte tar skada vid markskötsel.

REDOVISNING AV FORNLÄMNINGAR

RAÄ nr: Värmskog 81:1 Tillkomstår: Medeltid-nyare tid.

Beskrivning i riksantikvarieämbetets fornminnesregister: Ödekyrkogård, 55x40 m (V-Ö). Begränsas i norr av en hägnad av stenstolpar och kedjor och i öster rest av kyrkogårdsmur. Intill stängslet finns; 1. En grund 17x11 m (V-O) till en 1600-talskyrka som revs när nuvarande kyrka byggts 1762. En meter söderut återfinns en grund 19x9 m (V-Ö) med rakt kor. Grunden tillhör den 1200-talskyrka som revs när 1600-talskyrkan byggts. Sydväst om denna grund finns två stora stenar samt tre st små gravstenar. Här finns även resterna av en kyrkogårdsmur 13 m + 36 m. Vidare finns även en orienteringstavla, ett träkors samt en stentrappa ned mot vattnet. Vid utgrävningen 1947 påträffades en kalkugn mitt i trappan.²⁷

RAÄ nr: Värmskog 38:1, Tillkomstår: Bronsålder-järnålder. 38:2, 38:3.

Beskrivning i riksantikvarieämbetets fornminnesregister: Hög/ fornlämningsliknande lämning, minnessten. Område med rest av hög, ca 45x40 m (Ö-V) och 5 m h. Högen är 20 m i diameter och 1 m hög. Övre delen av högen bortogs på 1940-talet. Enligt uppgift skulle en stenkrets funnits på den borttagna delen. Numera finns en minnessten (N-S), granit, 2.3 m h, 1.2 m bred vid basen och 0.5 m djup, över L M Ericsson. Området är bevuxet med gles blandskog. Inom det angivna området finns ett flertal gropar, särskilt på den V sidan. Den S sidan är delvis bortgrävd i samband med vägbygge 1909. Kullen kallas Klockkullen eftersom det på platsen har funnits en klockstapel.²⁸

Minnesstenens inskription: "L. M. Ericsson föddes på Nordtomta Wegerbol den 5/5 1846. Den Svenska telefonindustrien vittnar om hans gärning. Stenen restes på hundraårsdagen av hans födelse på initiativ av Värml. Läns företagarförening." Bronsreliefen är utförd av konstnären Leo Holmgren.

RAÄ nr: Värmskog 97:1 Tillkomstår: Medeltid-nyare tid. (red. anm. osäker datering).

Beskrivning i riksantikvarieämbetets fornminnesregister: Ödekyrkogård (norr om klockkullen), 50x40 m (NNÖ-SSV). Gammal kyrkogård, idag upplöjd och besådd med timotejgräs. De gamla i socknen minns att det fanns gravar här tidigare. Området begränsas i Ö av en häll.²⁹ (Red. anm. åldern på gravkullarna som de gamla i socknen minns är oviss liksom huruvida marken använts för begraving under kristen tid.) Marken är privatägd.

²⁷ www.fmis.raa.se

²⁸ www.fmis.raa.se

²⁹ www.fmis.raa.se

RAÄ nr: Värmskog 39:1 Tillkomstår: Järnålder-medeltid.
(red. anm. osäker datering).

Beskrivning i riksantikvarieämbetets fornminnesregister: Stenen är 0,68 m l, 0,4 m br på bredaste stället och 0,07 m tj. På stenen finns inristat ett griphuvud. Konturerna är numera ifyllda med rött.³⁰ Stenen påträffades i grunden till det gamla posthuset norr om kyrkan vid en renovering år 1948. Stenen förvaras numera i kyrkans vapenhus. Riksantikvarieämbetet daterade den till 1000-talet e Kr, men den anses numera ha tillkommit långt senare, kanske först på 1600- eller 1700-talet.³¹ Bildstenens grip utgör motiv för Värmskogs sockenvapen från 1951 vilket finns uppsatt ovan kyrkans port. Gripen omges av tre kryckkors – symboler för de tre kyrkorna som avlöst varandra på platsen.³² En grip är ett fabeldjur, vanligen avbildat med ett lejons bakkropp och en örns huvud. Gripen, som troligen har sitt ursprung i Mesopotamien, förekommer ofta i antik och medeltida konst som vaksamhetens symbol. Under antiken ansågs gripen ha en avvärjande funktion, och den associerades med Apollon, Dionysos och Nemesis. Den togs under renässansen och nyklassicismen upp som ett dekorativt motiv på möbler och annan inredningskonst. Särskilt uppskattat var motivet under empiren. Som heraldiskt fabeldjur symboliserar gripen bl.a. snabbhet, vaksamhet och styrka i förening.³³

RAÄ nr: Värmskog 39:2 Tillkomstår: Nyare tid.

Beskrivning i riksantikvarieämbetets fornminnesregister: I västra kyrkogårdsmuren, söder om huvudentrén, finns en sten 69x22 cm, med en latinsk inskription/runristning som varit svårtydd. Så sent som 1909 fanns enligt traditionen en ring av resta stenar på klockkullen. Stenen ska ha påträffats vid klockkullen år 1909. Enligt en kyrkovägledning kan inskriptionen "+RIP.HR + B", tolkas som en förkortad latinsk text med betydelsen "Må de vila i frid, de saliga som här vila". Red. anm: Grums kommuns kulturmiljöprogram klar gör dock att det är en namnrising utförd av en modern runristare, överinspektören i tullverket Erik Noreen (1763-1841). Noreen har gjort flera liknande runristningar under sina resor i länet.³⁴ Ytterligare en sten med inskription påträffades i samband med 2014 års inventering (strax norr om 39:2), med inristning av årtalet 1837. Inskriptionen har samma stil som Noreens runristningar och hör troligen samman med den stenen.

RAÄ nr: Värmskog 39:3 Tillkomstår: Ej angivet.

Beskrivning i riksantikvarieämbetets fornminnesregister: Vid kyrkogårdsmurens sydvästra hörn finns en placerad vägsten med inskriptionen: "Prästebohls väg 1590 alnar".

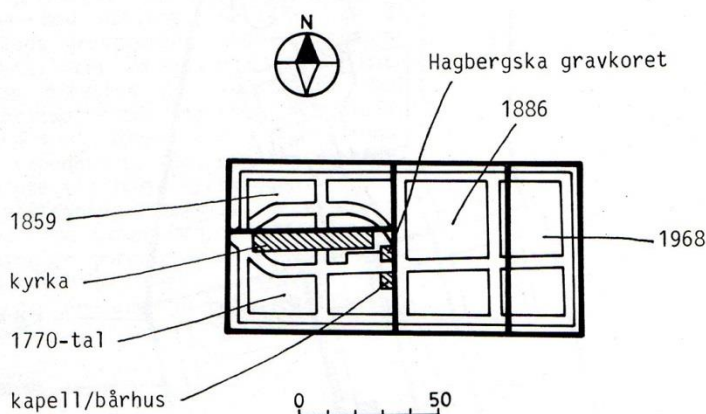
³⁰ www.fmis.raa.se

³¹ Wettergren 1991.

³² Värmskogs fornminnes- och hembygdsförening, Sevårdheter i Värmskog, Värmlands Museum.

³³ www.ne.se

³⁴ Wettergren 1991, se även www.christerhamp.se/runor/nya/

Översikt utvidgningsområden, ur Begravningsplatser i Värmlands län 1988.

VÄRMSKOGS KYRKOGRÅRDS HISTORIK

Värmskogs nuvarande kyrka uppfördes i sten åren **1760-62** efter ritningar av domkyrkobyggmästaren Christian Haller. Han dog under byggtiden och hans maka Hedvig Haller övertog kontraktet och slutförde kyrkobygget. Enligt uppgift hämtades sten från den gamla kyrkoplatsens stenmur till kyrkobygget. Den gamla begravningsplatsen omgärdades därefter av ett trästaket. Troligen togs den nya kyrkogården i bruk när kyrkan stod färdig, men det utesluter inte att gravsättningar fortfarande skedde på den gamla begravningsplatsen. Enligt muntliga källor sköttes gravar där ännu på 1800-talet.³⁵

En viktig donator vid uppförandet av kyrkan var överstelöjtnant Carl Johan von Kothén (1694-1756). När han strax före sin död 1756 testamenterade 1000 riksdaler till kyrkans uppförande, ställde han som villkor att församlingen i samband med kyrkobygget skulle mura en grav åt honom. Detta år stakades kyrkplatsen ut, men på grund av svåra tider när det gällde sockenbornas försörjning och byggmästarens död, skulle det dröja ytterligare några år innan kyrkan uppfördes. I sockenlitteratur finns uppgiften att von Kothéns gravhus inte blev utfört och att det inte är känt var han fick sin gravplats.³⁶ Söder om kyrkans sakristia ligger i dag en hårt vittrad skifferhäll som enligt uppgift saknar inskriptioner på fram- och baksida. Den har legat dold under gräsmattan fram till 1950-talet³⁷ Kanske hör hällen till en gravplats under kyrkans golv, då en sockenbeskrivning från 1852 uppger att det inte finns några gravstenar på kyrkogården?³⁸ Det är inte ovanligt att gravar och hällar flyttats ut till kyrkogården i samband med renoveringar av kyrkorna. Man kan bara spekulera över om von Kothén fick sitt sista vilorum under kyrkan som var under uppförande, och om huruvida hällen varit lagd över honom.

En karta ritad **1772** visar kyrkans läge tillsammans med den gamla och nya begravningsplatsen (se nedan). **1778-1779** uppfördes kyrkogårdsmuren kring den nya begravningsplatsen. Arbetet utfördes av Nils Jonsson från Östra Ämtervik och Nils Nilsson i Rommenäs.³⁹ Det område som togs i anspråk först var marken direkt söder om kyrkan. Den fylldes på ett par gånger innan man företog en större utvidgning norrut under 1800-talet.

³⁵ Brev till Riksantikvarieämbetet från komminister John Engvall 19.1.1950, Värmlands Museum.

³⁶ Stake 1916.

³⁷ Uppgift från Bengt Fröling.

³⁸ Warberg, beskrivning från 1852, tryckt 1956.

³⁹ Stake 1916.

Under **1700-talet** uppfördes sockenstugan norr om kyrkan.

År **1799** brann kyrkan av våldeld. Några gnistor från en hyggesbränning i närheten antände tornet och kyrkan blev helt utbränd. Brukspatron Nils Hagberg var ansvarig för hyggesbranden och blev ålagd att bekosta kyrkans återuppförande. Värmskogs kyrka återuppfördes och kunde återinvigas år **1802**.⁴⁰

Omkring år **1811** murades en s.k. vintergrav upp av församlingen, vilken är den byggnad som numera kallas Hedvigs kapell. Här ställdes kistorna med de avlidna in under vintern för att begravas på våren när tjälen gick ur marken.

1817 fick befallningsman Per Nygren på Strand tillåtelse att uppmura familjen Hagbergs gravkor intill vintergraven.⁴¹

Från **1852** finns en sockenbeskrivning av P.I. Warberg. I den kan man läsa att "En kallstensmur med jernportar omgiver Kyrkan. På Kyrkogården finnes ett Grafchor tillhörande Hagbergiska familjen, och en Wintergraf af sten uppförd år 1810, men inga Grafstenar med inskriptioner".⁴²

1857 kom koleran till Värmskog. Soldaten Jan By-Degerman insjuknade på Borgviks Bruk och fraktades illa därnär till Värmskog där han avled. En kolerakyrkogård iordningställdes snabbt på Jämnäset 1,5 km nor om kyrkan. Även hustrun Maria drabbades och avled, liksom brukaren Jonas Jonsson, Högen och inhysesjonet Petter Andersson, Krokserud. **1866** återkom smittan och backstugsittaren Anders Olsson från Resbol och pigan Cajsa Eriksdotter från Rolfsbol kom också att begravas här. Begravningsplatsen renoverades av församlingen 1951-52 och ett granitkors restes till minne av de avlidna.

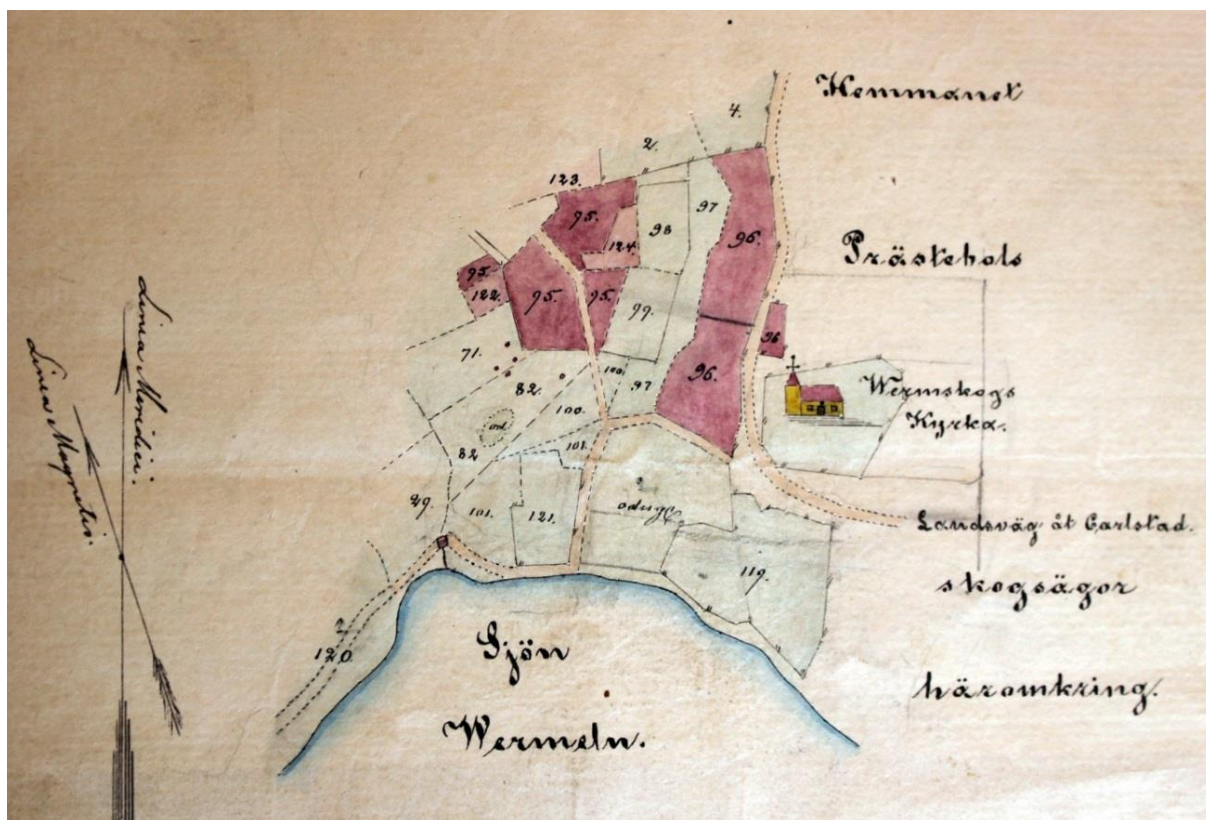

Minneskors vid Jämnäsets kolerakyrkogård.
På stenkorsets sockel finns följande inskription:
+1857: Soldaten Jan By-Degerman *1797
hans hustru Maria Nilsson *1800 Högen,
Brukaren Jonas Jonsson *1798 Högen,
Inhysesjonet Peter Andersson *1798 Krokserud.
+1866: Backstugsittaren Anders Olsson *1821
Resbol, Pigan Cajsa Eriksdr *1824. Till minne av de i
koleran döda. Värmskogs kyrkas begravningsplats
Jämnäset invigd 30 okt 1857 vården rest 1951. Lär
oss betänka huru få våra dagar äro Psalt. 90:12.

⁴⁰ Värmskogs kyrkor: vägledning 1983.

⁴¹ Stake 1916.

⁴² Warberg, beskrivning från 1852, tryckt 1956.

Utdrag ur geometrisk karta över Prästbols inägor, A.M. Ugglå 1772. Siffrorna motsvarar följande beskrivningar: "119. Kyrcke rödningen tillika med Gamla Kyrckegården", "95. Tomten samfällt med Olof Olsson och Jon Svänsson, god", "96. Tomten dels god dels bergig", "97-101. Vallhage". Avfotograferad och beskuren karta, Värmlandsarkiv.

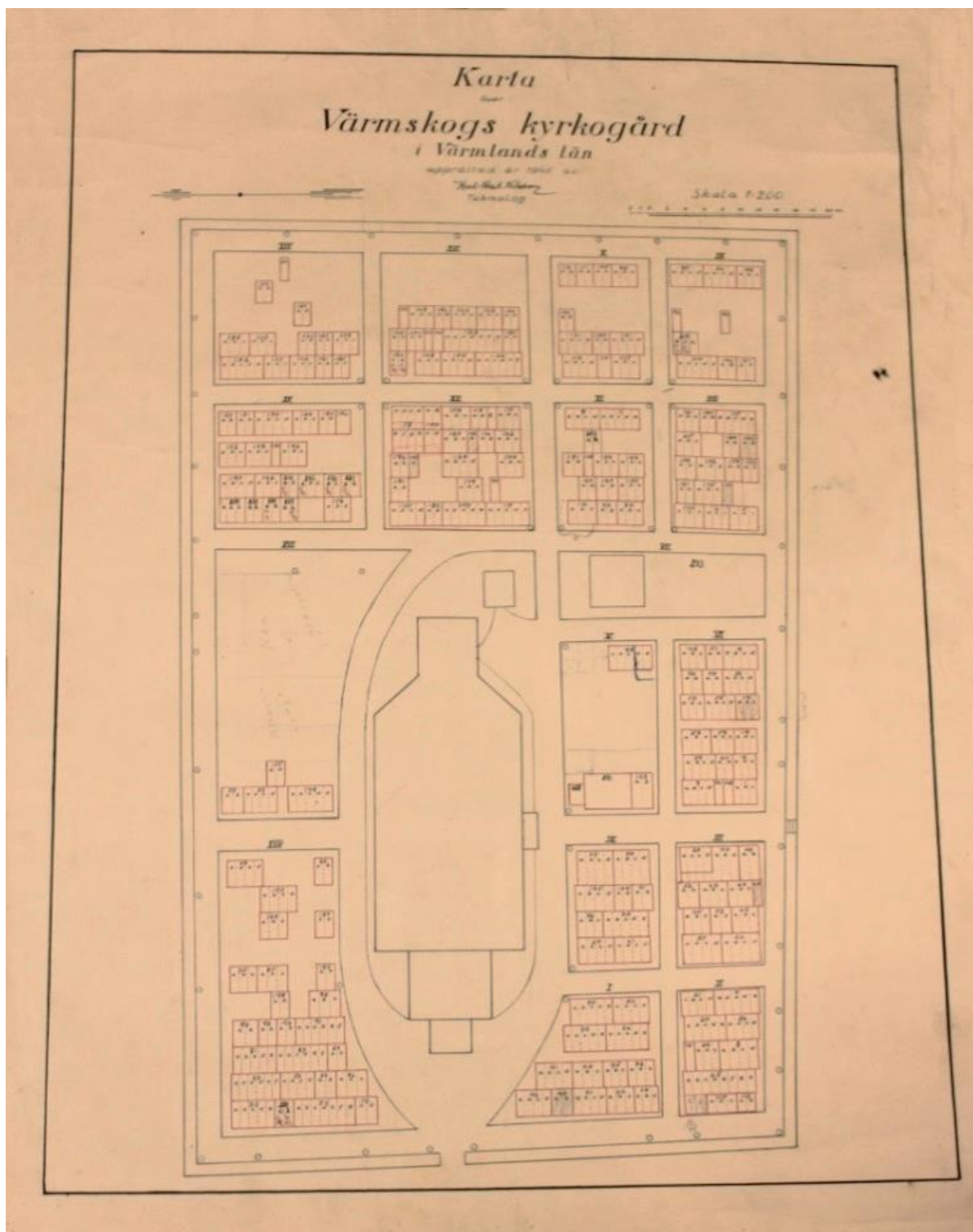
En suddig men intressant bild visar hur gravplatserna kunde se ut omkring år 1910. Gravplatsen är något upphöjd och gravkullar pryds av blomplanteringar. Fröken Teresia Lundin vid sin faders grav, klockaren och folkskolläraren Olof Lundin (1839-1909). Se även kapitlet *Mycket värdefulla gravvårdar*. Foto: Föreningen Grums Hembygdsarkiv fotosamling, Grums bibliotek.

Fotot från 1912 visar kvarter 05, Hagbergs gravkor och den s.k. vintergraven. Den staketomgärdade grusgraven tillkommen 1904, finns kvar än i dag. Bilden visar att staketet ursprungligen var silverfärgat. Foto: Helge Kjellin 1912, Kulturmiljöbild Raä.

Fotot är troligen taget vid 1900-talets början. Kyrkogården är planterad med träd och häckar och har en tämligen vildvuxen gräsyta. I förgrunden syns några gravkullar, troligen vid ett s.k. allmänområde. Närmare kyrkan syns några enstaka gravvårdar. Foto: Axel Forssén, Kulturmiljöbild Raä.

1945 års gravkarta visar samma kvartersnummer som i dag. Familjegravarna är angivna med en äldre numrering. De tomma ytorna i kvarteren var sannolikt allmänna linjer. Norr om kyrkans kor gick det inte att gravsätta p.g.a att berget låg för grunt. Gravkarta av Karl-Axel Nilsson 1945. Avfotograferad ritning Värmlandsarkiv.

1859 skedde en utvidgning av Värmskogs kyrkogård mot norr. **1886** skedde nästa utvidgning, denna gång österut. **1890** var en planering och plantering av kyrkogården genomförd och för att finansiera en fortsatt skötsel av kyrkogården påbörjade man en försäljning av familjegravar år **1900**.⁴³ Fotografier från seklets början visar en lummig kyrkogård, planterad med träd och avgränsande häckar. Gravplatserna finns i en tämligen vildvuxen gräsyta. Enkla gravar är markerade med gravkullar och planteringar. Nära kyrkan syns några höga gravvårdar samt en grusgrav omgiven av ett järnstaket, vilken finns kvar än i dag.

1945 ritades en gravkarta av teknolog Karl Axel Nilsson, vilket är den äldsta gravkartan som går att finna i kyrkoarkivet. Enligt uppgift ska dock en äldre karta ha funnits.⁴⁴ Kvartersnumren är de samma som i dag, men familjegravarna anges med en äldre numrering. S.k. allmänna linjer fanns sannolikt i de områden som inte är markerade med familjegravar. Här gravsattes enskilda i löpande följd, kostnadsfritt, men utan gravrätt. Norr om kyrkan, i Kv 16, står noterat med blyerts "allmän linje", och något längre österut står "kan ej gravsätta". Här gick berget för grunt för att gräva kistgravar.⁴⁵

Under **1950-talet** omplanerades hela kyrkogården under ledning av trädgårdsarkitekt Edvard Jacobsson. Arbetet började redan 1946, då ett förslag till renovering av den sydvästra delen togs fram. Gravramar togs bort och andra sänktes, grusgravar och vissa grusgångar såddes igen. Gamla häckar togs bort och gravvårdarna rätades mot häckraderna. Äldre träd fälldes. Ojämnheter i marken planades ut och i gräsmattorna lades stenplattstigar av glavaskiffer. Växtförteckningen anger häckar av amerikansk hagtorn, buskar av sorten nejlikros, olika sorters parkrosor, häckberberis och ölandstok.⁴⁶ Området norr om kyrkans kor där berget var grunt, planerades nu som ett urngravsområde omgivet av rosenbuskar. Söder om kyrkan, i Kv 5, planerades en särskild häckomgärdad plats i kvarterets mitt för prästgravar, med bänkar och vattendamm. Komminister Anders Nilsson gravsattes här 1948, men därefter tycks inga fler prästgravar ha tillkommit. Området planerades om med en annan gestaltning, och togs i bruk för urngravar under 1960-talet. 1950-talets ritning visar allmänna linjer i kv 13-14 i nordöstra delen, samt i kv 16 norr om kyrkan. Här finns enbart en rygghäck som bakgrund och inga skiljehäckar som vid familjegravplatserna.⁴⁷

1951 restaurerades den s.k. vintergraven liksom Hagbergs gravkor efter ett program framtaget av arkitekt Ragnar Jonsson, Byggnadsstyrelsen, Stockholm. Efter restaureringen invigdes vintergraven som ett kapell för jordfästningsakter. Kapellet uppkallades till minne av Värmskogs kyrkas kvinnliga byggmästare Hedvig Haller, hustru till kyrkobyggaren Christian Haller.

1951 ritades en situationsplan över den renoverade kyrkogården samt över närområdet med gamla kyrkplatsen, klockkullen och läget för olika historiska lämningar. Planen anger att det gamla gravfältet norr om klockkullen var i åtanke för ny kyrkogård. Det kom aldrig till utförande, förutom en häck som planterades runt platsen.⁴⁸

⁴³ Johansson 1996.

⁴⁴ Uppgift från Bengt Fröling.

⁴⁵ I Värmskogs kyrkoarkiv, Värmlandsarkiv, finns några knapphändiga namnlistor över gravsatta i de allmänna linjerna.

⁴⁶ Arbetsbeskrivning, växtförteckning, Edvard Jacobson juni 1950, Värmlandsarkiv. Värmskogs kyrkogård situationsplan 1951, Edvard Jacobson, Värmlandsarkiv.

⁴⁷ Huvud- och planteringsritning, Edvard Jacobson 1950, Värmlandsarkiv.

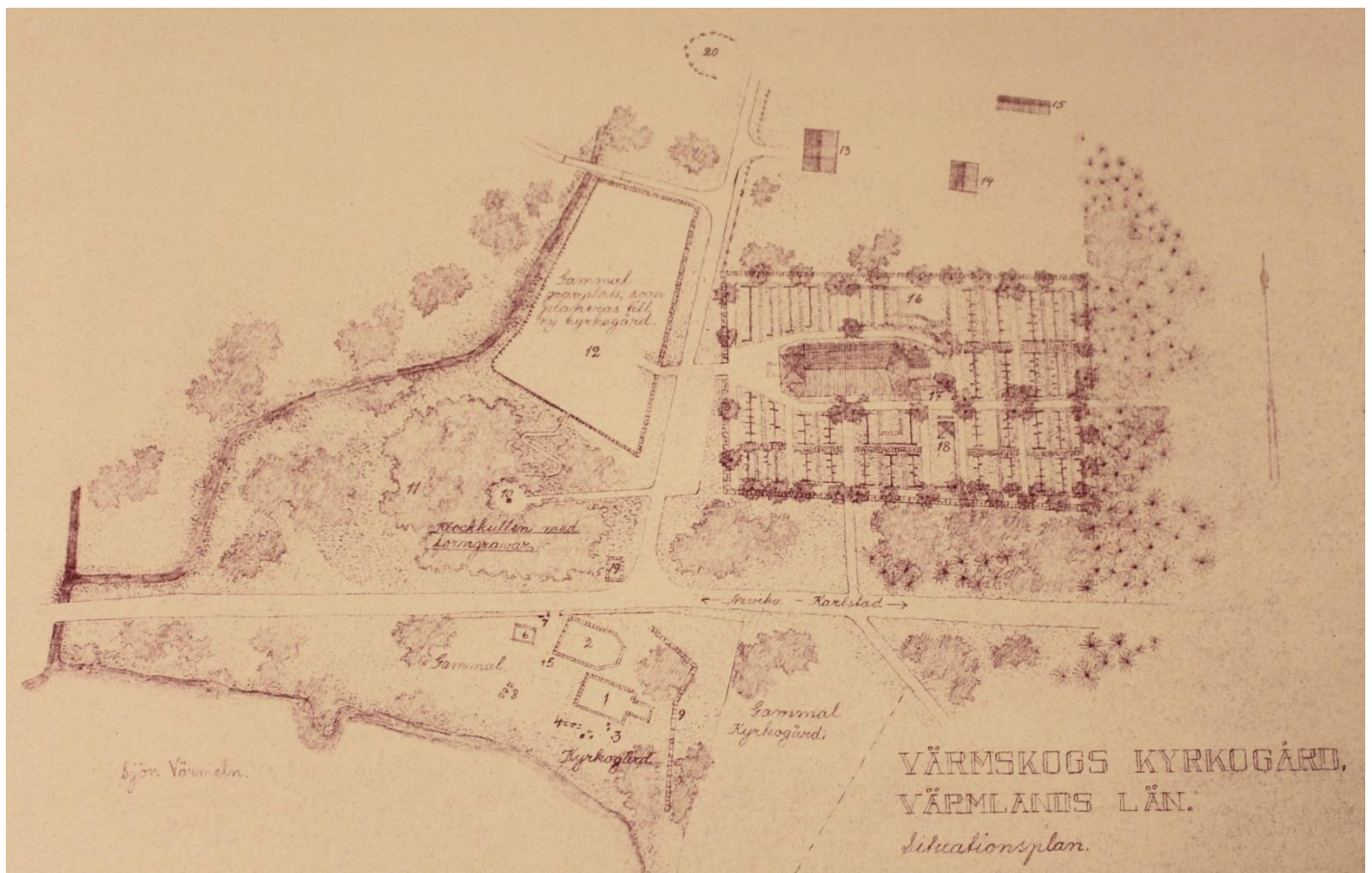
⁴⁸ Värmskogs kyrkogård situationsplan, Edvard Jacobson 1951, Värmlandsarkiv.

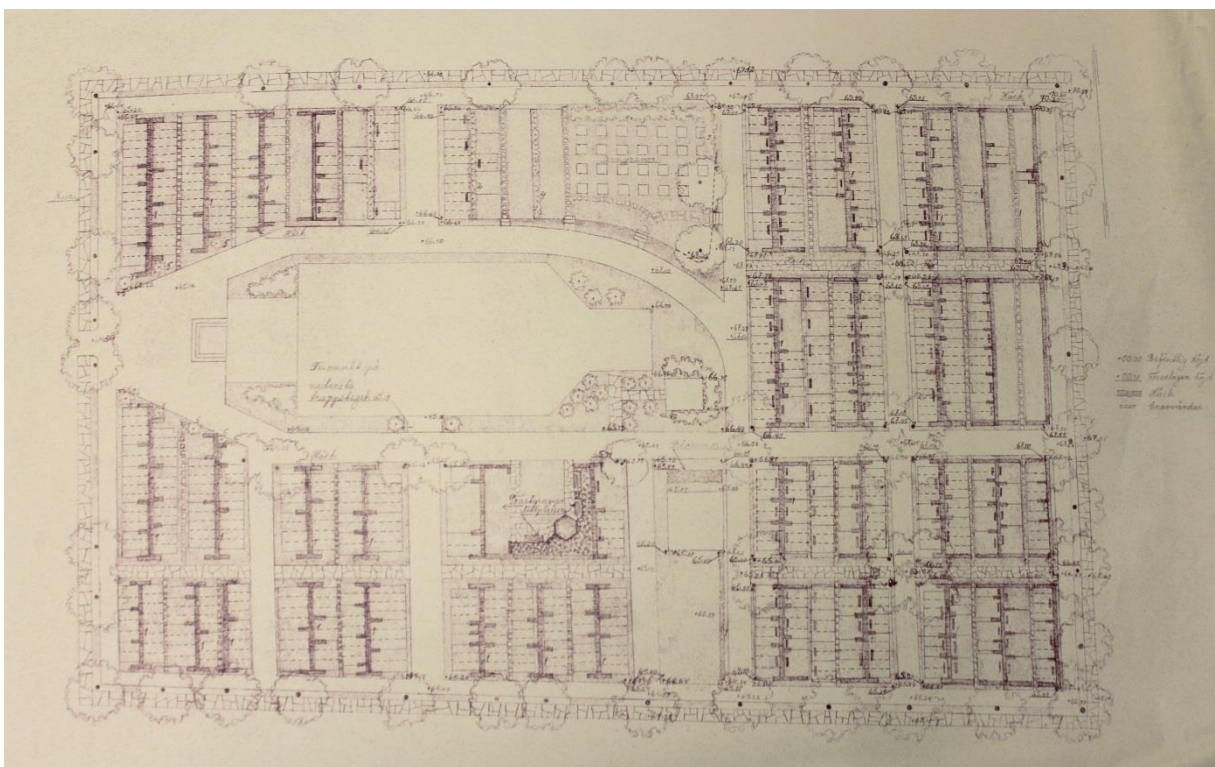
Flygfoto över Värmskog, troligen omkring 1950-talet. Till vänster syns prästgården från 1934, följt av Prästbol och Värmskogs kyrka. Vid sjön syns den restaurerade gamla kyrkplatsen samt längst till höger den numera rivna sågen. Vykort AB Flygtrafik, Dals Långed, Grums kyrkogårdsförvaltning.

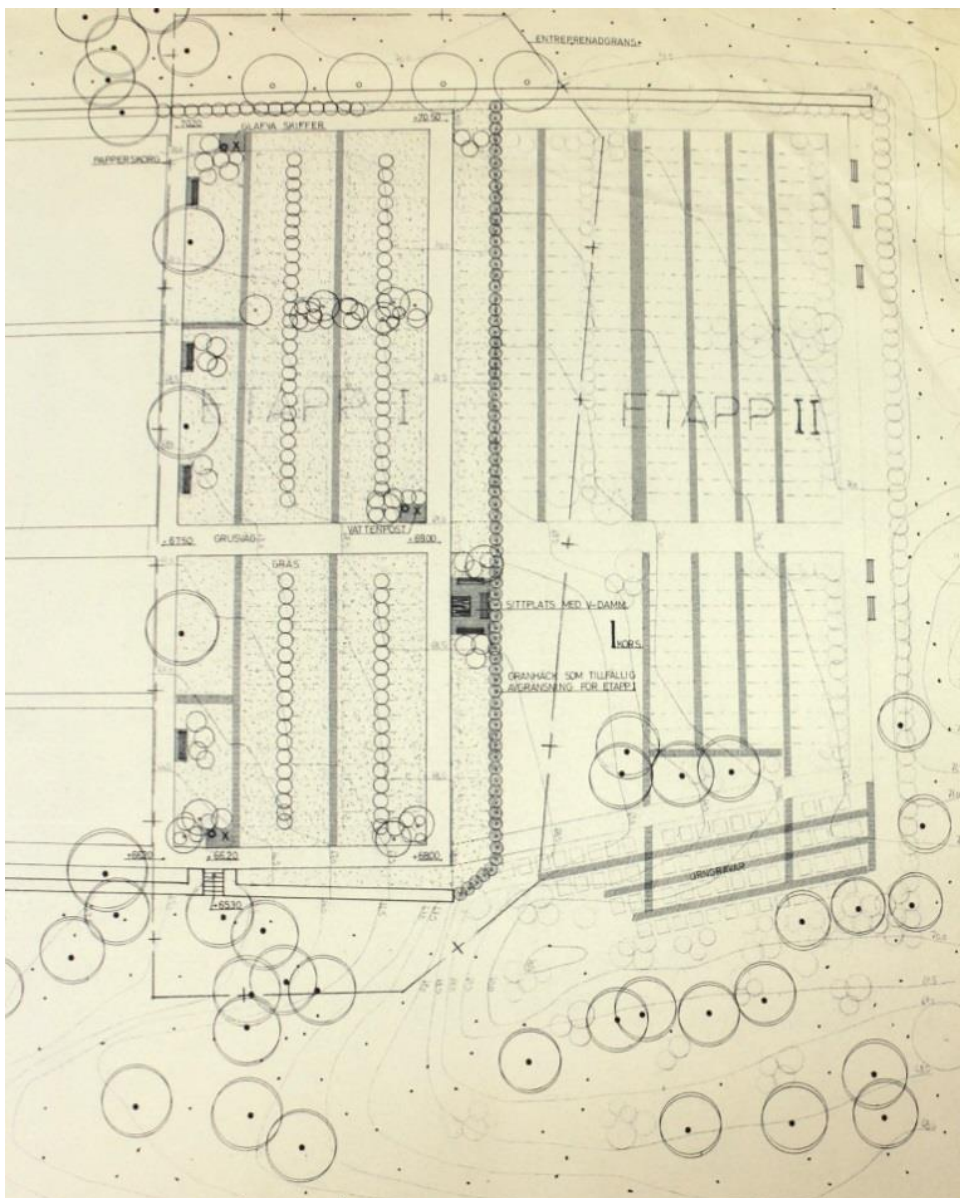
Värmskogs kyrka och kyrkogård, troligen under 1950-talet. I förgrunden syns ett staket som omgärdar den gamla kyrkplatsen. Vykort Arvika pappers- & konsthandel, Grums kyrkogårdsförvaltning.

Värmskogs kyrkogård situationsplan, Edvard Jacobson febr. 1951. Nummerhänvisning: 1. Grund efter 1200-talskyrkan. 2. Grund efter 1600-talskyrkan. 3. Gamla gravstenar. 4. Grundsten efter sockenmagasin (red. anm: sjöbod). 5. Minneskors. 6. Grund efter sockenmagasin. 7. Minnestavla. 8. Gammal kyrktrappa (red. anm: rekonstruerad). 9. Gammal kyrkogårdsmur. 10. L.M. Ericssons minnessten. 11. Klockkullen med forngrovar. 12. Gammal gravplats som planeras till ny kyrkogård (red. anm: ej utfört). 13. Sockenstugan. 14. F.d. Grums kompanis förrådshus. 15. Gamla kyrkstallar. 16. Nyrenoverad kyrkogård (red. anm: år 1950). 17. Hagbergska gravkoret. 18. Vintergraven. 19. Grund till gamla kyrkstallar. 20. Grundmur till det gamla Prästbol (red. anm: ej belagt). Avfotograferad och beskuren ritning, Värmlandsarkiv.

1950-talets omläggning innebar bl.a. plantering av rygg- och skiljehäckar. Norr om kyrkans kor planerades ett urngravsområde. Söder om kyrkan planerades en särskild plats för prästgravar. Allmänna linjer fanns norr om kyrkan och sannolikt i de nordöstra kvarteren. Förslag till renovering. Huvud- och planteringsritning, Edvard Jacobson 1950. Avfotograferad och något beskuren ritning Värmlandsarkiv.

1968 års utvidgning omfattade ett område längst i öster. Ritningen visar etapp 1 och etapp 2, med en granhäck dem emellan. Första etappen kom att utföras. Förslag till utvidgning, huvudritning 14.3.1967 Edvard Jacobson. Avfotograferad och beskuren ritning, Värmlandsarkiv.

Under **1960-talet** började det råda platsbrist på kyrkogården. En uppgift anger att de f.d. allmänområdena norr och öster om kyrkan togs i bruk för familjegravar år 1967, men när man studerar gravsättningen i de aktuella kvarteren tycks det ha skett tidigare.⁴⁹

1968 skedde utvidgning av kyrkogården österut. Ritningarna togs fram av Edvard Jacobson och arbetet planerades i två etapper, där den första kom att utföras. Etapp två omfattade ytterligare en avdelning österut. Befintlig kyrkogårdsmur i öster plockades ned och användes till den nya muren. En trappa gjordes i den södra muren. Som avgränsning mot öster planterades en granhäck. I gränsen mellan den gamla kyrkogården och den nya anlades ett grönt stråk med klippta gräsmattor, där ett antal äldre lönnar bevarades. Här anlades också fyra sittplatser avsedda för utplacerade bänkar. Marken belades med glavaskiffer och som bakgrund till varje bänk planterades olika grupper av rosenbuskar.

⁴⁹ Årtalet 1967 anges i Begravningsplatser i Värmlands län 1988.

Utvidgningsområdet bestod av tre stora kvarter, symmetriskt anlagda, samt tre mindre kvarter förlagda längs granhäcken i öster. I de stora kvarteren lades plattgångar av skiffer och gravraderna förlades längs häckar av nejlikros. Som avdelare mellan två kvarter planterades ölandstok och rönträäd. Servicestationerna anlades med markbeläggning av glavaskiffer och inramades av spärroxbär och plantering av rönträäd. Spärroxbär sattes även längs med norra gränsen, där kyrkogårdsmuren planade ut. Längs granhäcken anlades en meditationsplats med markbeläggning av glavaskiffer och en försänkt vattendamm med fontän. Enligt uppgift hade man under en period guldfiskar i dammen. Planteringar av rosenbuskar omgav sittplatsen och här planterades även ett pilträäd. Utanför muren i nordöst sattes en rad med björkar.⁵⁰

1974 gjordes nya gravkartor av kyrkvaktmästare Bengt Fröling, Einar Hansson, Näs, och Astrid Carlsson, Degerbyn.

1987 nybyggdes en personalbyggnad med garage som fick sin placering utanför kyrkogården i nordost.⁵¹ **1989** byggdes ett förråd med avskärmande plank för avfallscontainer i anslutning till norra muren, vilket ersatte ett tidigare förråd på samma plats.⁵²

Omkring år **1994** skedde förändringsarbeten i anslutning till vandrarhemmets verksamhet. En receptionsbyggnad uppfördes invid gäststugorna. De gamla kyrkstallarna ombyggdes till gäststuga och den f.d. arkivbyggnaden ombyggdes till servicebyggnad med dusch.⁵³

2001 utbyttes rosenhäckarna på utvidgningsområdet mot björkspirea.

2005 färdigställdes en minneslund i kyrkogårdens östra del, efter ritningar av Tord Näslund, Hushållningssällskapet i Värmland.⁵⁴ Minneslunden gavs en rektangulär form där jordningsytan inramades av en måbärshäck. I jordningsområdets södra ände byggdes en låg mur av liggande skiffer för att ta upp en del av nivåskillnaden i nord-sydlig riktning. Inom området fanns två gamla lönnar som bevarades, ett träd i norr och ett i söder. Under varje träd anlades planteringsytor för marktäckande perenner. En sittplats med två soffor anlades vid den norra lönnen. Platsen belades med grus kantad med storgatsten. Själva smyckningsplatsen utformades som en planteringsyta med gullgröna där besökarna kan sätta lösa blommor i vas. I anslutning till smyckningsplatsen anlades två planteringsytor för låga och medelhöga perenner inramade av buxbomshäck. I jordningsområdets södra ände innanför muren planterades även en buxbomshäck som inramning av ytan.⁵⁵

2014 utbyttes en ensam tujahäck i kvarter 12 mot måbär.

⁵⁰ Förslag till utvidgning, huvudritning, planteringsritning 14.3.1967 Edvard Jacobson, Värmlandsarkiv.

⁵¹ Enligt ritningar 870123 Agri Byggkonsult, B. Höglund & Co, Klässbol.

⁵² Uppgift från Bengt Fröling.

⁵³ Uppgift från Bengt Fröling.

⁵⁴ Beskrivning nyanläggning av minneslund enl. ritn.nr. HSM 20417-1:3. Hushållningssällskapet i Värmland 2005.03.21. Grums kyrkogårdsförvaltning.

⁵⁵ Ibid.